

RECENZJA

Adam Winsler, Charles Fernyhough, Ignacio Montero
(red.) (2009), *Private Speech, Executive Functioning and
the Development of Verbal Self-Regulation*. Cambridge:
Cambridge University Press, 253 s.

MAŁGORZATA STĘPIEŃ-NYCZ

Instytut Psychologii
Uniwersytet Jagielloński
Kraków

„Najważniejszym faktem w rozwoju myślenia i mowy u dziecka jest ów moment w drugim roku życia, kiedy to linie rozwoju myślenia i mowy, przebiegające dotąd oddzielnie, zaczynają się krzyżować, pokrywać i dają początek zupełnie nowej, tak charakterystycznej dla człowieka formie zachowania się” (Wygotski, 1989, s. 50–51). Ta idea zaproponowana przez Wygotskiego 80 lat temu wciąż na nowo inspirowuje badaczy podejmujących zagadnienia związane z rozwojem mowy i myślenia. Recenzowana książka, wydana w roku 2009 przez Cambridge University Press, stanowi próbę zebrania i podsumowania osiągnięć i nowych kierunków badawczych w zakresie problematyki związków mowy i myślenia. Jak argumentują redaktorzy pracy – Adam Winsler, Charles Fernyhough i Ignacio Montero – poprzedniego podsumowania dokonano ponad 15 lat temu¹, a liczba prac opublikowanych od tego czasu domaga się próby kolejnego podsumowania. Celem książki jest zatem prezentacja nowych teoretycznych perspektyw oraz nowych badań nad mową dla siebie, a także ich klinicznych i edukacyjnych implikacji.

Z założonym celem jest zgodna struktura książki. Część pierwsza („Theoretical and biological foundations”) zawiera artykuły przedstawiające rozważania teoretyczne lub mające charakter przeglądowy i wprowadzający. Doniesienia z badań zostały zamieszczone w dwóch

kolejnych częściach. Część druga („Language, communication, social cognition and awareness”) przedstawia wyniki badań w zakresie związków mowy dla siebie z poznaniem społecznym (zwłaszcza rozwojem teorii umysłu), a także z rozwojem kompetencji komunikacyjnej. Ponadto dwa artykuły w tej części prezentują wyniki badań nad wiedzą dzieci dotyczącą mowy dla siebie, zarówno ich własnej, jak i innych ludzi. W części trzeciej („Symbols and tools throughout the life span”) przedstawiono natomiast artykuły dotyczące problematyki roli, jaką pełnią symbole i narzędzia w rozwoju. Prezentowane wyniki badań oraz rozważania teoretyczne nie ograniczają się do okresu dzieciństwa, ale odnoszą się do całego biegu życia. Implikacje prowadzonych badań nad mową dla siebie, zwłaszcza dla praktyki edukacyjnej, przedstawiono w części czwartej („Motivational and educational applications”). Książkę zamyka *Postowie* pióra Jamesa Wertscha, znawcy i propagatora myśli L.S. Wygotskiego.

Wprowadzeniem w problematykę mowy dla siebie jest pierwszy artykuł, autorstwa Adama Winslera, zatytułowany *Still Talking to Ourselves after all These Years: A Review of Current Research on Private Speech*. Autor dokonuje w nim przeglądu badań nad mową dla siebie, pochodzących z ostatnich 15 lat. Podkreśla on, że badania nad mową dla siebie czerpią z różnorodnych tradycji: począwszy od klasycznych

koncepcji Piageta i Wygotskiego, przez behawioryzm, nurt przetwarzania informacji oraz badania nad stosowaniem strategii, rozwojem poznawczym i funkcjami zarządzającymi. Aktualnie prowadzone badania skupiają się między innymi na trajektoriach rozwojowych mowy dla siebie (zarówno w ujęciu poprzecznym, jak i podłużnym, a także w perspektywie mikrogenetycznej), w różnorodnych populacjach (dzieci i dorośli, dzieci rozwijające się w sposób typowy oraz dzieci z zaburzeniami, na przykład z autyzmem, ADHD, zaburzeniami zachowania). Ponadto podejmowane są próby aplikacji uzyskiwanych wyników badań w różnych obszarach, takich jak psychologia kliniczna (są to na przykład badania dotyczące walencji treści mowy dla siebie), psychologia sportu (zwraca się uwagę, że mowa dla siebie może pełnić funkcję motywacyjną i instrukcyjną), psychologia organizacji (zwiększanie własnej skuteczności w rozwiązywaniu problemów), psychologia edukacyjna (prowadzone badania dotyczą zarówno stosowania mowy dla siebie przez dzieci w różnych kontekstach edukacyjnych, jak i poglądów nauczycieli na mowę dla siebie i podejmowanych przez nich działań w tym zakresie). Wśród nowych kierunków badawczych autor wskazuje także badania nad świadomością własnej mowy dla siebie, jak i dziecięcą wiedzą w tym zakresie, jak również badania nad rolą mowy dla siebie w motywacji i regulacji emocji. Nowe kierunki badawcze wiążą się też ze stosowaniem nowych metod, zarówno obserwacyjnych, jak i eksperymentalnych czy kwestionariuszowych. W podsumowaniu artykułu autor zwraca uwagę, że problematyka mowy dla siebie stanowi obszar zainteresowania badaczy z wielu różnych dziedzin (między innymi lingwistyki, psychologii czy psychiatrii), różnych gałęzi psychologii (psychologii sportu, psychologii organizacji, psychologii klinicznej, psychologii edukacyjnej, psychologii rozwojowej), a także różnych obszarów psychologii rozwojowej (rozwój poznawczy, społeczny, językowy). Niestety, jak ubolewa autor, większość badaczy wciąż jeszcze „mówi do siebie”, brak natomiast porozumienia między nimi i podejmowania wspólnych

działań na rzecz lepszego zrozumienia kwestii związanych z werbalną samoregulacją.

Kolejne trzy artykuły zawarte w pierwszej części książki przedstawiają również nowe perspektywy teoretyczne i badawcze, jednak już nie w tak przekrojowy sposób, gdyż odnoszą się do konkretnych zagadnień podejmowanych w tym obszarze badawczym. Charles Fernyhough, autor artykułu zatytułowanego *Dialogic Thinking*, prezentuje poznawczo-rozwojową perspektywę patrzenia na tak zwaną dialogiczność myślenia. Zdaniem autora, dialogiczność myślenia jest konsekwencją procesów rozwojowych, o których pisał Wygotski, mianowicie interioryzacji języka. Język bowiem, przechodząc z planu społecznego na plan wewnętrzny, zachowuje te cechy, które w planie społecznym były ważne, mianowicie różne perspektywy wyrażane w języku w czasie dialogu. Perspektywy te zostają zinterioryzowane wraz z językiem i zaczynają charakteryzować mowę wewnętrzną, nadając jej dialogiczny charakter. Autorzy kolejnego artykułu: Ulrich Müller, Sophie Jacques, Karin Brocki i Philip Zelazo, *The Executive Function of Language in Preschool Children*, przedstawiają teoretyczne rozważania oraz wyniki badań dotyczące znaczenia języka w rozwoju funkcji zarządzających. Zwracają oni uwagę, że język pełni tu dwojaką rolę: konstytuującą oraz wykonawczą. Konstytuująca rola języka polega na tworzeniu psychologicznego dystansu między jednostką a światem. Przez nazywanie własnych doświadczeń jest możliwe dokonanie nad nimi refleksji. Język umożliwia zatem rozwój świadomości refleksyjnej. Z kolei rola wykonawcza języka polega na świadomym jego wykorzystaniu w mowie dla siebie, w celu utrzymywania kontroli myśli, zachowań i emocji. Autorzy przytaczają również wyniki badań nad znaczeniem języka w rozwoju funkcji zarządzających, wspierające przedstawiane teoretyczne rozważania. Ostatni artykuł pierwszej części (*The Neuropsychology of Covert and Overt Speech: Implications for the Study of Private Speech in Children and Adults*), autorstwa Simona Jonesa, przedstawia neurobiologiczną perspektywę w badaniach mowy dla siebie. Jak argumentuje autor, badania prowadzone z użyciem aparatury neuroobrazowania mogą

się przyczynić do lepszego zrozumienia relacji między mową dla siebie a mową wewnętrzną, a także pomóc w odkryciu, w jaki sposób interioryzacja mowy przebiega na poziomie neuronalnym.

Ten krótki przegląd perspektyw teoretycznych i badawczych pozwala dostrzec nowe obszary zainteresowania związane z problematyką mowy dla siebie, takie jak kwestia rozwoju myślenia dialogicznego, problematyka funkcji zarządzających czy wreszcie neuronalne podłoże mowy dla siebie. Również tematyka artykułów empirycznych, przedstawionych w kolejnych częściach, pokazuje, jakie są aktualne centra zainteresowania badaczy mowy dla siebie. Należą do nich niewątpliwie związki języka i mowy dla siebie z rozwojem poznania społecznego (J. Carpendale, Ch. Lewis, N. Susswein, J. Lunn: *Talking and Thinking: The Role of Speech in Social Understanding*; Ch. Fernyhough, E. Meins: *Private Speech and Theory of Mind: Evidence for Developing Interfunctional Relations*). Jeremy Carpendale i współpracownicy argumentują, że dzieci konstruują rozumienie świata społecznego i psychologicznego przez uczenie się tego, w jaki sposób mówić o codziennych aktywnościach, podejmowanych wspólnie z innymi osobami. Z kolei ta umiejętność bazuje na wcześniejszych zdolnościach do uczestniczenia w tego rodzaju aktywnościach, takich jak podzielenie uwagi. Autorzy przytaczają również wyniki badań wskazujące, że kiedy w typowym teście fałszywych przekonań (na przykład w teście niespodziewanej zmiany) wprowadzi się modyfikacje uwypuklające brak podzielenia uwagi w sytuacji zmiany lokalizacji obiektu, już trzyletnie dzieci udzielają poprawnych odpowiedzi na pytanie testowe, poprawnie przewidując zachowanie bohatera historyjki. Zdaniem autorów, doświadczenia w sytuacjach podzielenia uwagi, a następnie w mówieniu o takich sytuacjach są kluczem do rozwoju rozumienia świata psychologicznego i społecznego. Z kolei Charles Fernyhough i Elizabeth Meins przedstawiają wyniki serii badań poprzecznych, pokazujących zmieniającą się zależność mowy dla siebie i teorii umysłu w toku rozwoju, zgodną z trajektoriami rozwojowymi tych dwóch

obszarów: w okresie przedszkolnym zaobserwowano pozytywny związek mowy dla siebie i teorii umysłu, następnie związek ten zmniejszał się, aby w okresie późnego dzieciństwa przybrać kierunek ujemny. Zdaniem autorów, wyjaśnienia zaobserwowanego związku może dostarczyć przedstawiony wcześniej model myślenia dialogicznego. Zgodnie z nim, dzięki internalizacji dialogu społecznego, dziecko zyskuje możliwość operowania perspektywami innych osób, niezbędnymi w przejściu od rozumienia siebie i innych jako podmiotów intencjonalnych do rozumienia siebie i innych jako podmiotów myślących. Angażowanie się w mowę dla siebie umożliwia dziecku podjęcie aktywnej roli w tym procesie rozwoju rozumienia psychologicznego.

Wiele uwagi poświęca się również badaniom nad związkami mowy dla siebie z innymi formami komunikacji czy z rozwojem kompetencji komunikacyjnej. W prezentowanej pozycji tym zagadnieniom poświęcono trzy artykuły (Peter Feigenbaum: *Development of Communicative Competence through Private and Inner Speech*; Conchi San Martín Martínez, Humbert Boada i Calbet, Maria Fons i Santacana: *Private Speech in the Framework of Referential Communication*; Begoña Delgado, Juan Carlos Gómez, Encarnación Sarriá: *Private Pointing and Private Speech: Developing Parallelisms*). P. Feigenbaum przedstawia argumenty na rzecz tezy, zgodnie z którą mowa dla siebie – oprócz pełnienia funkcji samoregulacyjnych – jest również istotnym czynnikiem ułatwiającym dziecku nauczenie się, jak w efektywny sposób prowadzić konwersację z innymi osobami. Przez mówienie do siebie dziecko stwarza warunki i środki do nabycia umiejętności myślenia w sposób konwersacyjny. Zrozumienie czyjejś wypowiedzi może wymagać od rozmówcy przeprowadzenia wewnętrznej konwersacji z samym sobą, do czego prowadzi stopniowe uwewnętrznianie mowy dla siebie w toku rozwoju. Również badania przedstawione przez C. San Martín Martínez i współpracowników wskazują na związki mowy dla siebie z rozwojem kompetencji komunikacyjnej, badanej tym razem w odniesieniu do mowy społecznej (*referential communication*). Autorzy zastana-

wiają się nad rolą mowy dla siebie w sytuacjach interakcji społecznych, gdy konieczne jest jej użycie w celu komunikacji (w prezentowanych badaniach zadaniem dziecka było wytłumaczenie innej osobie, w jaki sposób należy rozmieścić elementy na planszy). Wyniki badań potwierdzają między innymi przedstawioną wcześniej przez P. Feigenbauma tezę, iż mowa dla siebie pomaga w zrozumieniu usłyszanego komunikatu: badane dzieci rzeczywiście stosowały mowę dla siebie w tej funkcji. Ponadto mowa dla siebie była stosowana również przez nadawcę komunikatu, pełniąc funkcje samoregulacyjne i pomagając w jego sformułowaniu. Jeszcze inną formę komunikacji i jej związki z mową dla siebie przedstawiają B. Delgado i współpracownicy. Odnoszą się oni do kwestii wskazywania dla siebie, argumentując, że wskazywanie takie nie tylko istnieje, ale również pełni podobne funkcje jak mowa dla siebie – funkcje samoregulacji. Wskazywanie dla siebie obserwowano zarówno u niemowląt (w sytuacji oglądania filmu w towarzystwie osoby dorosłej, zajętej czymś innym), jak i u starszych dzieci w sytuacjach rozwiązywania różnych zadań, na przykład szukania ukrytej zabawki czy porównywania obrazków. Autorzy stawiają tezę, że wskazywanie dla siebie może stanowić wczesny prekursor mowy dla siebie, rozwijający się w późniejszym czasie.

Coraz większe zainteresowanie badaczy wzbudza również zagadnienie dotyczące świadomości mowy dla siebie u dzieci oraz ich wiedzy na ten temat. Badania przedstawione przez Louisa Manfrę (*Preschool Children's Speech Awareness and Theory of Speech*) oraz Johna Flavella i Adriana Wonga (*Young Children's Knowledge about Overt and Covert Private Speech*) wskazują, że dzieci rozwijają pewną wiedzę w tym zakresie jeszcze przed czwartymi urodzinami. Co ciekawe, kolejność rozumienia różnych aspektów mowy wydaje się zgodna z kolejnością ich pojawiania się w rozwoju: dzieci najpierw rozumieją społeczny charakter i społeczne funkcje mowy, następnie rozwija się świadomość tego, że mowa może być skierowana nie tylko do odbiorcy zewnętrznego, ale również do siebie, a na końcu dzieci zaczynają rozumieć, że mowa może nie być słyszalna. Ten

kierunek zmian odpowiada wyraźnie obserwowanej trajektorii rozwoju: od mowy społecznej, przez mowę dla siebie, do mowy wewnętrznej. J. Flavell i A. Wong argumentują, że ponieważ tak duża część myślenia jest werbalna, wzrastająca świadomość mowy dla siebie może pomóc dzieciom w rozwoju wiedzy o myśleniu, co jest ważną częścią rozwoju teorii umysłu. Zatem metawiedza o mowie dla siebie powinna ułatwiać rozwój teorii umysłu oraz rozwój wiedzy o różnorodności ludzkiego poznania.

Odmianą perspektywę na znaczenie języka i mowy dla siebie w rozwoju samoregulacji przedstawiają Stephanie Carlson i Danielle Beck (*Symbols as Tools in the Development of Executive Function*). Nie negując znaczenia dla rozwoju funkcji zarządzających języka w ogólności, a mowy dla siebie w szczególności, autorki argumentują, że można wskazać również inne przejawy funkcji symbolicznej, mające potencjalnie znaczenie dla rozwoju samoregulacji. Zwracają uwagę na udawanie jako przejaw zdolności do symbolizacji dotąd pomijany w badaniach nad funkcjami zarządzającymi. Przywołują również obserwacyjne badania dzieci w sytuacji odraczania gratyfikacji, w których stosowały one spontanicznie rozmaite strategie pomagające przeciwstawić się pokusie zjedzenia pozostawionych na stole cukierków. Wśród tych strategii, oprócz stosowania mowy dla siebie (głośnego powtarzania reguły) oraz innych strategii werbalnych (na przykład śpiewania), znalazły się również strategie polegające na udawaniu. Zatem dzieci spontanicznie angażują się w udawanie w sytuacji, gdy może im to pomóc w regulacji własnego zachowania.

Badania nad mową dla siebie nie ograniczają się tylko do okresu dzieciństwa. Chociaż w okresie dzieciństwa używanie mowy dla siebie jest najbardziej wyraźne, ta forma mowy nie zanika całkowicie w późniejszym okresie, ale jest wciąż wykorzystywana, w szczególności w sytuacjach rozwiązywania problemów. Robert Duncan i Donato Tarulli (*On the Persistence of Private Speech: Empirical and Theoretical Considerations*) podejmują próbę reinterpretacji obserwowanego w badaniach faktu internalizacji mowy dla siebie w okresie

późnego dzieciństwa. Być może internalizacja ta z jednej strony wiąże się z rozwojem cichego myślenia werbalnego, z drugiej jednak może być odzwierciedleniem wzrastającej świadomości istniejących konwencji związanych z mówieniem do siebie. Niemniej, w określonych warunkach, głośna mowa dla siebie może być obserwowana zarówno u dzieci, jak i dorastających, a także dorosłych. Co więcej, mowa dla siebie w dorosłości może pełnić wiele różnych funkcji – poznawczych i komunikacyjnych, jak również jednocześnie być mową dla siebie i mową dla innych. Problematykę mowy dla siebie poza okresem dzieciństwa prezentuje również artykuł José Sánchez Medina, Davida Alárcon Rubia i Manuela De la Manta Beníteza (*Private Speech beyond Childhood: Testing the Developmental Hypothesis*). Wyniki badań autorów sugerują, że w analizie rozwoju i używania mowy dla siebie należy skupiać się nie tylko na poziomie ontogenetycznym, ale również historyczno-kulturowym. W przytaczanych badaniach użycie mowy dla siebie w trakcie rozwiązywania zadań pamięciowych i polegających na sortowaniu było bowiem silnie związane z poziomem umiejętności czytelnich i poziomem edukacji: tendencja do używania zewnętrznej mowy dla siebie była negatywnie związana z poziomem edukacji, natomiast tendencja do używania mowy wewnętrznej była z poziomem edukacji związana pozytywnie.

Czwarta część książki zawiera trzy artykuły, prezentujące możliwości aplikacji badań nad mową społeczną w obszarze działań edukacyjnych, na przykład związanych z motywacją czy twórczością (David Atencio, Ignacio Montero: *Private Speech and Motivation: The Role of Language in a Sociocultural Account of Motivational Processes*; Stephen White, Martha Daugherty: *Creativity and Private Speech in Young Children*; Carla Baker Deniz: *Early Childhood Teachers' Awareness, Beliefs and Practices Toward Children's Private Speech*). D. Atencio i I. Montero przedstawiają próbę rozszerzenia problematyki mowy dla siebie na kontekst emocjonalno-motywacyjny. Jak dotąd badań w tym zakresie jest niewiele, jednak istniejące doniesienia pozwalają dostrzec rolę mowy dla siebie jako narzędzia upośrednie-

nia motywacyjnych procesów, pozwalających dziecku na nakierowanie swojego działania na osiągnięcie zamierzonego celu. Z kolei S. White i M. Daugherty prezentują analizę różnych rodzajów mowy dla siebie i ich zależności z poziomem twórczości dziecka. Wyniki tych analiz wskazują, że dzieci twórcze częściej angażują się w określone rodzaje mowy dla siebie, na przykład mowę dla siebie związaną z metapoznaniem, planowaniem, samowzmocnieniem. Autorzy argumentują, że analiza mowy dla siebie może stanowić okno, przez które można dostrzec rozwój twórczego myślenia, jak również obserwować przebieg procesów takiego myślenia u dzieci. W ostatnim artykule natomiast C. Deniz przedstawia wyniki badań nad postrzeganiem mowy dla siebie przez nauczycieli, jak również podejmowane przez nich działania wobec stosowania tej mowy przez dzieci w klasie. Jak stwierdza autorka, wiedza dotycząca przekonań nauczycieli jest konieczna, aby możliwe było zastosowanie wiedzy o samoregulacyjnej roli mowy dla siebie w kontekście edukacyjnym. Ponadto poznanie przekonań oraz działań nauczycieli odnośnie do mowy dla siebie pozwoli lepiej zrozumieć społeczny kontekst internalizacji mowy dla siebie oraz ewentualne naciski związane z tym procesem.

Podsumowując prezentację książki *Private Speech, Executive Functioning, and the Development of Verbal Self-Regulation*, warto zwrócić uwagę na kilka kwestii. Po pierwsze można stwierdzić, że założony cel książki został osiągnięty: rzeczywiście zaprezentowano w niej najnowsze teoretyczne i empiryczne perspektywy związane z problematyką mowy dla siebie. Wśród nich niewątpliwie należy wymienić związki mowy dla siebie z rozwojem teorii umysłu, z rozwojem kompetencji komunikacyjnej oraz innych form komunikacji, z rozwojem twórczości czy wreszcie badania nad postrzeganiem mowy dla siebie przez dorosłych, a także badania neuropsychologiczne. Po drugie warto podkreślić, że wskazane w poprzedniej podsumowującej publikacji, dotyczącej problematyki mowy dla siebie, perspektywy dalszych badań (takich jak badania longitudinalne nad trajektorią rozwojową mowy dla siebie, badania dzieci z różnymi zaburzeniami, badania nad

wpływem farmakoterapii na mowę dla siebie u dzieci z różnego rodzaju zaburzeniami, badania nad emocjonalnymi funkcjami mowy dla siebie, prowadzenie badań w tym zakresie w różnych okresach rozwojowych i w różnych kontekstach) zostały przez wielu badaczy podjęte, czego odzwierciedlenie można znaleźć w prezentowanej pracy. Po trzecie uzyskane rezultaty wyznaczają ciągle nowe kierunki badań i poszukiwań teoretycznych, czyniąc otwartym dalszy rozwój tego obszaru badawczego.

Ponadto artykuły zawarte w przedstawionej publikacji prezentują niezwykle szeroki wachlarz zagadnień, co pokazuje niewątpliwie wzrost zainteresowania problematyką mowy dla siebie wśród badaczy zajmujących się różnymi zagadnieniami. Choć książka jest podzielona na cztery części, artykuły zawarte w każdej z nich odnoszą się do wielu szczegółowych zagadnień, od tytułowych funkcji zarządzających począwszy, poprzez poznanie społeczne, różne formy komunikacji, myślenie twórcze, procesy motywacyjne, aż po świadomość mowy

dla siebie, zarówno u jej dziecięcych użytkowników, jak i innych osób, na przykład nauczycieli. Tak szeroki zakres zagadnień sprawia, że z pewnością każdy znajdzie w tej pozycji coś interesującego i inspirującego do nowych poszukiwań w różnych obszarach badawczych i teoretycznych. Co więcej, publikacja ta może stanowić ważny krok w realizacji postulatu zawartego przez Adama Winslera w artykule otwierającym książkę, mianowicie w nawiązaniu dialogu pomiędzy reprezentantami różnych dziedzin zainteresowanymi problematyką mowy dla siebie, co niewątpliwie pomoże w lepszym zrozumieniu tego zagadnienia. Choć niewątpliwie można obserwować coraz większy zakres współpracy – czego dowodem jest niniejsza książka – być może kolejna publikacja podsumowująca badania w tym zakresie będzie stanowić jeszcze wyraźniejszy dowód na wzrastające uspołecznienie dialogu naukowego w zakresie mowy dla siebie.

PRZYPIS

¹ Redaktorzy odwołują się w tym miejscu do pracy pod redakcją R. Diaz i L. Berg, *Private Speech: From Social Interaction to Self-Regulation*, wydanej w 1992 roku (recenzja tej książki, autorstwa Marii Kiejar-Turskiej, ukazała się na łamach „Kwartalnika Polskiej Psychologii Rozwojowej”, 3(1), w 1995 roku). Jeszcze wcześniejsze (a zarazem pierwsze) podsumowanie zawiera praca pod redakcją G. Zivin z roku 1979: *The Development of Self-Regulation through Private Speech*. Nowy York: Wiley.

BIBLIOGRAFIA

Wygotski L.S. (1989), *Myślenie i mowa*, tłum. E. Flesznerowa, J. Fleszner. Warszawa: PWN.